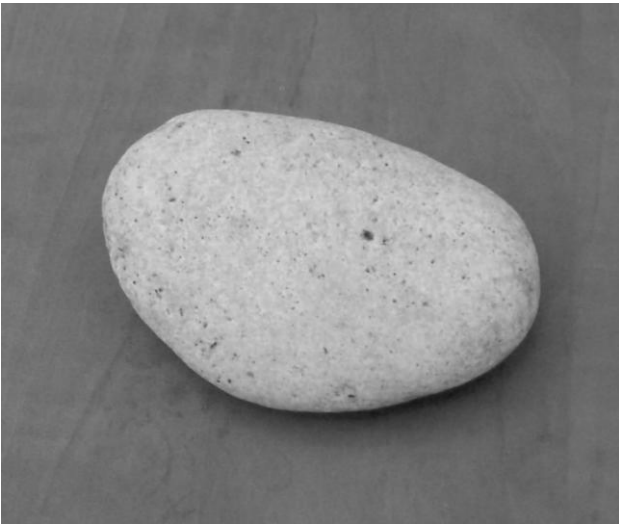

פרק ב

'אבנים שלמות' - מהן?

מפשט דברי המשנה עולה, ש'אבנים שלמות' אלו אבנים שלא נשברו מעולם, שלא נפגמו, והן בצורתם הטבעית, כפי שנבראו. כמו כן אסור שברזל יגע בהן, ואפילו נגיעה קלה שאינה יוצרת שום פגימה. מסיבה זו יש לקחת את אבני המזבח ממעמקי האדמה, מבתולת הקרקע, שכן יש סבירות גבוהה שהאבנים שהוצאו משם לא נפגמו, ברזל לא נגע בהן, והן במצבם הטבעי.

אבן שלימה: האבן שבתמונה זו מוגדרת כ'אבן שלימה' על אף הזיזים והבליטות שיש בה, זאת, מאחר וזיזים ובליטות אלו לא נעשו באבן באופן מלאכותי, אלא הם קיימות בה עוד מטבע בריאתה!

כך גם פירש הרש"ש (שם) את המושג 'אבנים שלמות'. הרש"ש מדגיש שדווקא פגימה מלאכותית באבן פוסלת אותה, ואילו פגימה טבעית, הקיימת באבן מראשית יצירתה - אינה פוסלת, והאבן כשרה, ובלשונו: "אבל אם מצאן פגומין תחת קרקע בתולה שידוע שכן היה גידולן - לא מיפסלי".

הרש"ש מוכיח דבריו מלשון המשנה האומרת, שרק אם האבן נפגמה או שברזל נגע בה היא פסולה, ומשתמע מכך, שרק פגימה שנוצרה בשלב כלשהו פוסלת, אך פגימה שנמצאת באבן עוד מראשית בריאתה - אינה פוסלת אותה.

רבנו שמעיה והרע"ב כותבים בהסבר המשנה (שם), שבקעת בית כרם הוא מקום שמעולם לא חפרו בו. אמנם, הם לא כתבו במפורש מהי 'אבן שלמה', אך משתמע מדבריהם, ש'אבן שלמה' יכולה

לפני כניסת עם ישראל לארץ ישראל, ציווה ה' את ישראל לבנות מזבח בהר עיבל ולהקריב שם קרבנות, לאחר כניסתם לארץ. מזבח זה צריך להיבנות דווקא מ'אבנים שלמות', ככתוב (דברים כז,ו): "אֲבָנִים שְׁלֵמוֹת תִּבְנֶה אֶת מִזְבְּחַ ה' אֱלֹהֶיךָ", שלא כמזבח העולה במשכן שהיה עשוי עצי שיטים, מצופה נחושת ומלא אדמה (שמות כז,א-ב). והנה, החובה לבנות מזבח מ'אבנים שלמות' נאמרה בתורה רק ביחס למזבח שבהר עיבל, אך מדברי המשנה מתברר שציווי זה אינו חד פעמי, ומשעה שנכנסו ישראל לארצם, כל מזבח עולה חייב להיבנות רק מ'אבנים שלמות', וכדברי המשנה במידות (ג,ד): "אחד אבני הכבש ואחד אבני המזבח מבקעת בית כרם, וחופרין למטה מהבתולה ומביאים משם אבנים שלמות...".

האבן עזרא בפירושו לתורה (שמות כ,א) כותב, ש'אבנים שלמות' הם אבנים 'כמו שהן נבראות'. כוונתו, היא לאבנים שלא נשברו ולא נפגמו מאז בריאתן, וגם אם יש בהן זיזים ובליטות, כל עוד אלו קיימות בהן מאז יצירתן - הן כשרות לבניין המזבח. כך כתבו גם הרוקח על התורה (דברים כז, ד), ובעל העמק דבר (שם). כדעה זו סוברים עוד ראשונים ואחרונים ממפרשי התלמוד, וכפי שיתבאר להלן.

לעומת זאת, יש מן הראשונים והאחרונים שפירשו, ש'אבנים שלמות' אלו אבנים חלקות, ללא זיזים, בליטות וסריטות כלל. לדעה זו יש לברר האם האבנים צריכות להיות חלקות מטבע בריאתם דווקא או שמותר לקחת אבנים שאינן חלקות ואחר כך לסתתן ולהחליקן.

בפרק זה נדון בשיטות הראשונים השונות, במקורותיהם, ובהלכה למעשה.

א. מחלוקת ראשונים בביאור המשנה במידות

במשנה במידות (ג,ד) נאמר: "אחד אבני הכבש ואחד אבני המזבח מבקעת בית כרם, וחופרין למטה מהבתולה, ומביאים משם אבנים שלמות, שלא הונף עליהן ברזל. שהברזל פוסל בנגיעה, ובפגימה לכל דבר. נפגמה אחת מהן - היא פסולה, וכולן כשרות".

חלקות, ומסתבר שהסיבה שהיו לוקחים משם אבנים בימי בית שני קשורה לכך שבמקום זה האדמה רכה וניתן לשלוף אבנים מבתולת הקרקע בקלות, יחסית למקומות אחרים. מה גם, שלהלכה אין חובה לקחת אבנים דווקא ממקום זה, כפי שמתבאר מדברי הרמב"ם, כדלהלן, והמשנה תיארה מהיכן לקחו אבנים בעבר, אך לא כחובה הלכתית אלא כציון עובדה, ולהלכה מותר לקחת אבנים מכל מקום מתחת לפני הקרקע.

ראוי לציין, ששיטת הרא"ש, המאירי והתפא"י, לא רק שהיא מצמצמת באופן משמעותי את מספר האבנים הכשרות לבניין המזבח, לאחר שרוב האבנים שבעולם אינן חלקות, אלא ששיטה זו יוצרת גם בעיות מעשיות בבנייה עצמה, שכן האבנים החלקות היחידות בטבע הן למעשה 'חלוקי הנחל' שהן אבנים קטנות מאד ולא מתאימות לבניין מבנה גדול כמזבח.

יש אפוא לברר מה המקור לשיטה זו, והאם יש לפסוק כמותה.

ב. 'אבנים מפולמות' - מהן?

בברייתא בזבחים (נד,א) נאמר:

"תא שמע, דתני לוי: כיצד בונין את המזבח? מביאין מלבן שהוא שלשים ושתים על שלשים ושתים וגובהו אמה, ומביא חלוקי אבנים מפולמות בין גדולות בין קטנות, ומביא סיד וקוניא וזפת וממחה ושופך, וזה הוא מקום יסוד; וחוזר ומביא מלבן..."

נמצא לדברי הברייתא, שאת המזבח בונים מ'חלוקי אבנים מפולמות'. רש"י (ד"ה מפולמות) מפרש, שאבנים מפולמות אלו אבנים לחות. המושג 'אבנים מפולמות' מופיע גם במסכת חגיגה (יב,א), שם אומרת הגמרא: "בהו - אלו אבנים המפולמות המשוקעות בתהום, שמהן יוצאין מים, שנאמר (ישעיהו ל"ד): 'ונטה עליה קו תהו ואבני בהו'. גם שם מפרש רש"י: 'מפולמות - לשון ליחלוח'.

תוס' (ד"ה מפולמות) משוים את המושג 'אבנים מפולמות' ל'דגים מפולמים' (ביצה כד,ב), שהם דגים לחים וטריים.

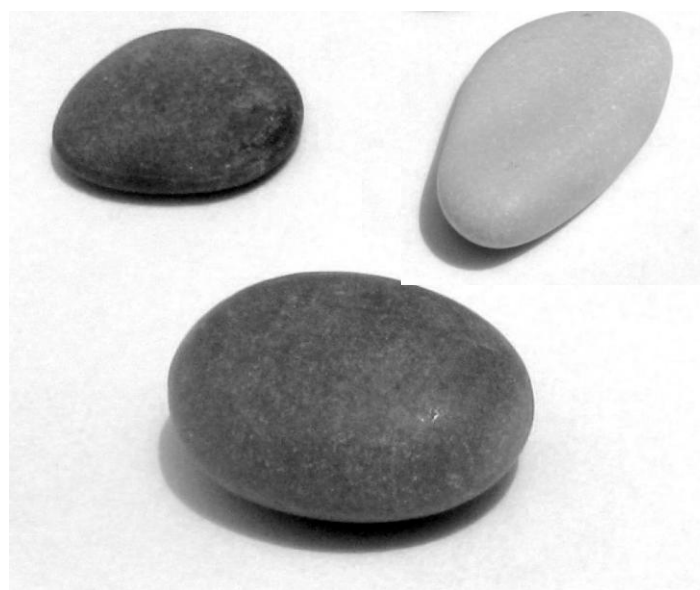
בהמשך הסוגיה בזבחים כותבים רש"י (נד,ב ד"ה והא אבנים) ותוס' (נד,ב ד"ה אבנים שלמות), ש'אבנים שלמות' אלו אבנים חלקות, ללא כל פגימה. תוס' בחולין (יח,א ד"ה וכמה פגימת) מוסיפים שהמדובר הוא על חלוקי נחל (מה שמבהיר מדוע האבן חלקה ולחה). דבריהם מתאימים לברייתא בזבחים (שם) שממנה עולה שאת המזבח בונים באמצעות 'חלוקי אבנים מפולמות', כלומר חלוקי נחל.

להיות אבן בעלת זיזים ופגימות, כל עוד הן קיימות בה מטבע בריאתה ולא נוצרו בה במשך הזמן, שכן לדעתם העיקר הוא שהאבן תבוא ממקום שלא נחפר מעולם, מה שמלמד שחששם הוא מפגימה מלאכותית ולא מפגימה הקיימת באבן מבריאתה. זאת ועוד! אם דעתם היא, ש'אבן שלמה' הינה אבן חלקה הם היו צריכים לכתוב זאת, ואילו הם לא כתבו כדבר הזה!

ואכן, כך גם סובר הריטב"א בביאורו לגמרא בחולין (יח,א), המחלקת בין שיעור פגימת סיד המזבח ששיעור פגימתו טפח, לבין פגימת אבן מאבני המזבח ששיעור הפגימה בה הוא כחגירת הציפורן. הריטב"א מסביר חילוק זה בכך, שכיון שאבני המזבח שלמות מתחילתן, כלומר שהן במצבן הטבעי ללא שעברו שום שינוי מאז בריאתן, אזי ראוי להקפיד על כל פגימה, ואף הקטנה ביותר. לעומת זאת, סיד המזבח שממילא עשוי מחומרים המחוברים זה לזה, ואין הוא חומר במצבו הטבעי, אין צריך להקפיד כל כך על פגימתו וממילא שיעור פגימתו גדול יותר.

מאידך, ראשונים ואחרונים אחרים: הרא"ש, המאירי והתפא"י (בפירושים למידות ג,ד), סוברים ש'אבנים שלמות' אלו אבנים חלקות ללא שום פגימה, זיז או בליטה, ולדעתם פגימה פוסלת את האבן גם אם הייתה באבן עוד מראשית יצירתה. התפא"י כותב, שזו הסיבה שהמשנה מציינת את המקום ממנו לוקחים את האבנים - בקעת בית כרם - ללמדנו, שיש לקחתם דווקא משם, בהיות מקום זה מיוחד בכך שהאבנים בו חלקות.

אלא שדברים אלו לא עולים בקנה אחד עם המציאות, שכן בניגוד לנחלים שיש בהם אבנים חלקות, בבקעת בית כרם אין אבנים

אבן חלקה: בתמונה נראים חלוקי נחל. אבנים אלו חלקות ואין בהם זיזים ובלטות. לפיכך, גם הם מוגדרות מבחינה הלכתית כ'אבן שלימה'.

ברזל על אבני המזבח, ועל כן החשמונאים לא יכלו לסתת את האבנים, והם נאלצו לגנוז אבנים אלו.²

רש"י פירש שסיתות האבנים הוא השווית פגימתן, ומכאן שצריך אבנים חלקות. אולם סיתות אינו בהכרח החלקה, וגם אם נאמר שכן, ומכאן ראייה שאבנים שלמות הן אבנים חלקות הרי שאין בדברים אלו כדי לדחות את הדעה לפיה 'אבנים שלימות' יכולות להיות אבנים עם זיזים ובליטות, כל עוד אלו קיימות בהם מראשית יצירתם, שכן, לפי דעה זו, החלקת אבן לאחר פגימתה מכשירה אותה למזבח, אך אין מגמרא זו שום ראייה שכך הייתה האבן מתחילה - חלקה, וניתן להעמיד את הגמרא באופן שהיא עוסקת במציאות לפיה בתחילה הייתה אבן עם זיזים, ולאחר ששברוה ופגמוה, רק החלקתה מביאה אותה להיות שוב 'אבן שלימה'.

נמצא, אפוא, ששתי שיטות הראשונים נכונות, ו'אבן שלימה' יכולה להיות או אבן חלקה, או אבן שאינה חלקה ויש בה זיזים ובליטות כל עוד אלו קיימות בה עוד מטבע בריאתה!

כהבנה זו משתמע מפירושו של תוס' ר"ד לסוגיה בעבודה זרה (נב, ב ד"ה ניןסרינהו) הכותב, שמצד אחד אבן שלימה היא אבן כדעת הרמב"ם: 'אבנים יהיו בצורתם הטבעית לא יחצבו' (מו"נ ג, מה). מצד שני הוא כותב שהחשמונאים היו יכולים לשבור את האבן באמצע, במקום שאינה נפגמת, והיא הייתה כשרה. ומשתמע שהמדובר הוא על אבן חלקה. ומכאן שסובר כשתי הדעות.

גם גרסת הגמרא שלפנינו 'חלוקי אבנים מפולמות', ממנה משתמע לכאורה, שהמדובר הוא על חלוקי נחל חלקים, אינה מהווה קושיה לסוברים ש'אבנים שלימות' יכולות להיות עם זיזים ובליטות כל עוד אלו קיימות בהם מטבע בריאתם, שכן, לדעת הערוך³, והשטמ"ק⁴ יש לגרוס בגמרא: 'חלקי אבנים מפולמות', שזה לאו דווקא חלוקי נחל חלקים אלא לדעת הערוך (ערך מפולם) המדובר הוא על אבנים מפולמות - אבנים בריאות לחות וחזקות, וכן הוא לדעת הסמ"ג (לאוין רצ'). בדבריהם אין שום רמז לכך שהמדובר הוא על אבנים חלקות בדווקא, וייתכן שאלו אבנים שקל להוציאם מהאדמה, ושהאדמה בה הם נתונים הינה כזו שיכולים לדעת בקלות שלא חפרו שם מעולם, כלומר שזו קרקע בתולה וכו'.

הגמרא בהמשך הסוגיה (זבחים נד, א-ב) דנה האם בקרן מזרחית דרומית של המזבח, שהייתה בחלקו של יהודה, לא היה יסוד, או שהיה יסוד אלא שלא היו נותנים עליו את דמי הקרבנות. הגמרא מביאה ברייתא המתארת את בניין המזבח, ולפיה דפוס העץ שבעזרתו מכינים את 'יסוד המזבח' הוא בגודל שלושים ושתיים אמה על שלושים ושתיים אמה, ולתוכו שופכים את אבני המזבח עם סיד, זפת וקוניא המדבקים את האבנים זו לזו. הגמרא מקשה מכאן על דעת רב שלא היה יסוד בנוי בקרן הדרומית מזרחית של המזבח שבחלקו של יהודה, שהרי אם הדפוס של היסוד הוא מרובע - יש יסוד בכל צדי המזבח.

הגמרא מציעה תירוץ, שלאחר בניית המזבח ישברו את 'אמת היסוד' שנכנסה לחלקו של יהודה, אלא שהיא דוחה תירוץ זה, שכן לא ניתן לשבור את 'אמת היסוד' שבחלקו של יהודה, ולשמור על שלמותם של אבני המזבח, שלא יפגמו.

לפיכך, הפיתרון שהגמרא מציעה לבסוף הוא, לקחת קרש עץ שאורכו שלושים ושתיים אמה ורוחבו אמה, ולהניחו בדפוס היסוד במקום השייך ליהודה כבר בעת מילוי הדפוס באבנים, כך שבמקום זה לא יהיו אבנים. לאחר שהמלט יתייבש והיסוד יהיה מוכן, יסירו את הקרש, וחלקו של יהודה ייוותר ללא יסוד.¹

באופן זה, אין צורך לשבור שום אבן מאבני המזבח, והמזבח נשאר שלם.

עוד מובא בתוס' (שם), שגרסת הגמרא כאן חסרה, ויש להוסיף את המובא במסכת עבודה זרה (נב, ב), שאין אפשרות לנסר ולהחליק את אבני המזבח אם ישברו אותם, שכן, אסור להניף ברזל על המזבח, ככתוב: 'לא תניף עליהם ברזל'.

הגמרא שם מביאה זאת בקשר למזבח העולה שבנו החשמונאים, לאחר שנאלצו להרוס את המזבח ששקצו היוונים, ולבנותו מחדש אבנים חדשות. הגמרא (שם) מציעה אפשרות לפיה לא היו צריכים החשמונאים להביא אבנים חדשות, זאת באם הם היו שוברים את אבני המזבח, בכך מבטלים את איסורם (ששמשו לעבודה זרה), ולאחר מכן היו מנסרים את האבנים כדי שיוכלו לשוב ולהשתמש בהם לבניין המזבח. הגמרא דוחה אפשרות זו כיוון שאסור להניף

1. חלקות, מה שהכריח את החשמונאים לקחת אבנים חדשות - אבני נחל, ומהם לבנות את המזבח.

2. ערך מפולם.

3. אות ד.

1. תוס' (ד"ה דגיזי ליה) מתקשים: 'תימה מעיקרא ליעבד מלבן בענין זה', כלומר, שגודלו שלושים ושתיים על שלושים ואחד אמה, ומדוע להכין המזבח כנ"ל? תוס' לא מיישבים קושייתם.

2. תוס' בחולין (יה, א ד"ה וכמה פגימת המזבח) כותבים, שאף שבבית שני היה שמיר, לא ניתן היה להחליק איתו את אבני המזבח היטב, עד שיהיו

1. שיטת הרעב"ס

כתב הרמב"ם (בית הבחירה א, יד): "כל אבן שנפגמה כדי שתחגור בה הציפורן כסכין של שחיטה הרי זו פסולה לכבש ולמזבח שנאמר: 'אבנים שלמות תבנה את מזבח ה'. ומהיכן היו מביאין אבני מזבח? מן בתולת הקרקע חופרין עד שמגיעין למקום הניכר שאינו מקום עבודה ובנין ומוציאין ממנו האבנים, או מן הים הגדול ובנין מהן".

והנה, לא רק שהרמב"ם לא מזכיר ולו ברמז שאבני המזבח צריכות להיות אבנים חלקות, אלא אדרבה! מדבריו עולה במפורש שדווקא אבן שנפגמה, ואינה עומדת עוד על מצבה הטבעי כפי שנבראה - פסולה. ומכאן, שכל עוד לא נעשה באבן שום שינוי והיא במצבה הטבעי, כפי שנבראה, אף אם יש בה זיזים ובליטות - האבן כשרה.

ראוי לציין, שלו חשב הרמב"ם שכל אבן פגומה פסולה למזבח, גם אם פגם זה קיים בה מראשית הבריאה, היה צריך הרמב"ם להתנסח ולכתוב: "כל אבן פגומה...", ואילו הוא כתב "כל אבן שנפגמה...", כלומר, פגיעה מלאכותית!

כך אכן משתמע גם מהטעם שכתב ללקיחת האבנים מן בתולת הקרקע: "... מן בתולת הקרקע חופרין עד שמגיעין למקום הניכר שאינו מקום עבודה ובנין ומוציאין ממנו האבנים...", ואם כן, הסיבה ללקיחת האבנים מבתולת הקרקע היא, שמא אבנים ממקום שאינו כזה הם אבנים שעבדו והשתמשו בהם, ומכאן ש'אבן שלימה' היא כזו שלא נפגמה והיא במצבה הטבעי.

אם הסיבה שבתולת הקרקע הוא מקום לקיחת האבנים כיוון שיש שם אבנים חלקות - היה צריך הרמב"ם לכתוב זאת, ולא את הסיבה שהמקום אינו מקום עבודה! מה גם, שהרמב"ם אינו מפנה למקום מסוים בדוקא, ומכאן שלא יכול להיות שחשב שבכל מקום בעומק האדמה יש אבנים חלקות שהרי אין מציאות כזו!

ואכן, היעב"ץ (שם) מסביר את דברי הרמב"ם כדברים האלו.

זאת ועוד, אמנם הרמב"ם כותב שאת האבנים ניתן לקחת גם מן הים הגדול, וניתן היה לחשוב שהסיבה לכך היא, שהוא מצריך אבנים חלקות ואלו נמצאות שם, אך אין מדברים אלו שום ראייה לכך, שכן יותר נראה שלדעתו 'חלוקי אבנים מפולמות' באות ללמד על מקור האבנים - מן הנחל או מהים הגדול, ולא על החובה לקחת דווקא אבנים חלקות. שהרי בנחל או בים יש סבירות גבוהה שהאבנים ששם לא נעבדו ולא נשתנו מכפי טבע יצירתם, ולכן ניתן לקחת האבנים ממקומות אלו.

כמו כן ראוי לציין, שרוב רובם של האבנים שלבים הגדול אינן חלקות, ולכן ודאי הוא שאין הפנייתו לים הגדול באה מטעם היות שם אבנים חלקות!

ואכן ניתן להבין, ולדעתנו כך הבין הרמב"ם, שאין שום סתירה בין הברייתא בזבחים (נד, ב) למשנה במידות (ג, ד), ואלו שני מקורות המשלימים אחד את השני בכך שמביאים את כל האפשרויות למציאת אבנים שלא נפגמו מעולם, אך אין שום הכרח לפרש שמהגמרא בזבחים משמע שצריך לקחת לאבני המזבח דווקא אבנים חלקות.

אלא, שהתפארת יעקב (חולין יח, א ד"ה וראיה ברורה) סובר, שבנוסף לנ"ל, הרמב"ם מסכים שגם אבן חלקה נקראת 'אבן שלמה'. זאת, על פי דברי הגמרא בעבודה זרה (שם), כאמור לעיל, וכן לפי מה שכתב בהמשך דבריו על אבני המקדש (הלכה ט"ו): "וכן אבני ההיכל והעזרות שלמות היו" כשהמדובר הוא על אבנים מסותתות.

על דברים אלו יש להעיר, שאמנם אבני ההיכל והעזרות היו אבנים מסותתות אך סיתות אבן אינו מחליק אותה, ויש מרחק גדול בין אבן חלקה לאבן מסותתת כשזו האחרונה בעלת צורה של לבנה וזה מה שהסיתות נתן לה אך עדיין אין היא חלקה. ועל כן, אין שום ראייה מדברי הרמב"ם, שאבן חלקה היא אבן שלימה!

ברם, יש מהאחרונים הסוברים שדעת הרמב"ם היא, ש'אבנים שלימות' אלו אך ורק אבנים חלקות, ודעתו כרש"י ותוס': כך כתב בעל 'יריעות שלמה' (בית הבחירה א, יד) כשהוא מסביר, שהרמב"ם תלה את שיעור פגימת המזבח בשיעור חגירת הציפורן של סכין השחיטה, שזה הפוך מדברי הגמרא שלמדה שסכין נפגם כחגירת הציפורן משיעור פגימת המזבח כדי ללמדנו, שכפי שפגימת סכין השחיטה יכולה להיות בו מטבע בריאתו ואעפ"כ הוא נפסל, כמו כן פגימת אבני המזבח, אף אם הם מטבע בריאתם - אבנים אלו נפסלות. ראייה נוספת לדעתו אלו דברי הרמב"ם בהלכה ט"ו, שאבני ההיכל והעזרות שנקראות 'אבנים שלימות' הם אבנים מסותתות וחלקות.

אולם, אין בראיות אלו להוכיח לענ"ד שזו דעת הרמב"ם, שכן ייתכן שמה שתלה את שיעור פגימת המזבח בשיעור פגימת סכין השחיטה אינו כדי ללמדנו מה שהסיק ה'יריעות שלמה', אלא, שלאחר שהגמרא בחולין (יח, א) כבר למדה את שיעור פגימת הסכין מפגימת המזבח ושיעורם שווה, הרמב"ם לא ראה צורך לדקדק בלשונו מי נלמד ממי, שכן, העיקר הוא ששיעורם שווה.

כמובן, שיש להתייחס לזיזין והבליטות שבאבנים כאל דבר שהיה באבן עוד מראשית יצירתה ולא כאל פגימה מלאכותית שנוצרה באבנים לאחר בריאתם.

מן הראוי להדגיש, שההסתמכות על מזבח זה והממצאים שבו, אינה יכולה להיות מרכיב יחיד בתהליך פסיקת ההלכה בנושא זה, אך ודאי הוא שמן הראוי לצרף נתונים אלו כסניף התומך ומביא ראיה מציאותית לשיטת הרמב"ם והראשונים האחרים שהובאו לעיל הסוברים שאבנים שלימות אלו אבנים 'כפי שהן נבראו'.

ה. סיכום

בתורה נאמר שאת מזבח העולה יש לבנות מ'אבנים שלמות'. נחלקו הראשונים בביאור מושג זה, ושתי שיטות בדבר:

א. הרמב"ם, הראב"ע, הריטב"א, ועוד, סוברים שאבן שלמה היא אבן במצבה הטבעי, שלא נפגמה מעולם. יכולים להיות לאבן זו זיזים ובליטות אם אלו היו קיימות בה עוד מזמן יצירתה. כדעה זו משתמע מהמושג 'אבן שלמה' ומפשט המשנה במידות (ג, ד).

ב. רש"י, תוס', ועוד, סוברים שאבן שלמה היא אבן חלקה ללא זיזים ובליטות. כך משתמע מסוגית הגמרא בעבודה זרה (נב, ב), אלא שכפי שהוכחנו לעיל, אין בכך כדי לדחות את הדעה הראשונה אלא אך ורק להוסיף עליה.

בהר עיבל התגלה המזבח שבנו בני ישראל בשעת כניסתם לארץ, שאותו הצטוו לבנות מ'אבנים שלמות'. מזבח זה אינו עשוי מאבנים חלקות אלא מאבנים עם זיזים ובליטות, וזה תומך בדעת הרמב"ם ודעימיה.

לאור דברים אלו, נדמה שאין שום בעיה להתיר להשתמש לכתחילה לבניין המזבח באבנים בעלות זיזים ובליטות הקיימים בהן מטבע בריאתן, ואין צורך להחמיר ולהשתמש לשם כך דווקא באבנים חלקות.

כמו כן, העובדה שאבני ההיכל והעזרות הינן 'אבנים שלימות' אין בכך כדי להכריח שהיו אלו אבנים חלקות כפי שהסברנו לעיל.

גם החזו"א (ליקוטים לקודשים, סימן ב סעיף ג) מפרש בדעת הרמב"ם, שהוא מכשיר רק אבנים חלקות לבניין המזבח, כשלדעתו אין הבדל בין פגימה שנעשתה בידי שמים לכזו שנעשתה בידי אדם. ראיה לכך מביא החזו"א מהגמרא בחולין (יח, א) הלומדת שיעור פגימת מומי קדשים משיעור פגימת מזבח, כשהוא מסיק מכך, שכמו שמום בהמה פוסל אף אם נעשה בידי שמים, כך הוא בפגימת אבני המזבח!

ברם, לענ"ד, גם ראיה זו אינה מוכרחת, שכן, מומי בהמה פוסלים גם כשנעשו בידי שמים, אך מנין שיש להשוות את פגימת המזבח לפגימת מומי קדשים גם בעניין זה, שהרי הגמרא השוותה רק את שיעור הפגימה שבהם, ואין בכך ללמד ששווים בכל!

לאור דברים אלו נראה לענ"ד, שהרמב"ם סובר ש'אבנים שלימות' אלו אבנים שלא נפגמו מעולם (כפי פשט לשונו), וגם אם יש בהם זיזים ובליטות והם אינם חלקות - הם כשרות לבניין המזבח (יעב"ץ).

ראוי לציין, שאם הרמב"ם היה סובר שאבן שלימה היא אבן חלקה, ואך ורק אבן חלקה - הוא היה צריך לכתוב זאת במפורש, וכפי שעשו רש"י ותוס'. מאחר והוא לא כתב כך, אין להכניס לדבריו דברים שכאלו.

ד. המזבח שבנה יהושע בן-נון בהר עיבל

והנה, משרידי המזבח שהתגלה בהר עיבל יכולים אנו ללמוד גם באשר לנושא זה, שכן, הציווי לבנות מזבח מ'אבנים שלימות' נאמר למשה ביחס לבנייתו של המזבח בהר עיבל! ומכאן, שהממצא בהר עיבל שופך אור ומגלה לנו מהם 'אבנים שלימות'.

ואכן, אבני המזבח בהר עיבל אינם אבנים חלקות, ואלו אבנים עם זיזין ובליטות, וכדעת הרמב"ם, הראב"ע, הריטב"א, הרוקח, ועוד.